

Kirjan tuntu ja tunnelma osana lukemisen käytäntöjä

Anna Kajander

Tässä artikkelissa kiinnitän huomiota lukemisen materiaalisuuteen ja siihen sidoksissa oleviin käytäntöihin. Tarkastelen Elämää lukijana -aineistosta valittujen 50 kirjoituksen pohjalta, millaisia merkityksiä kirjaesineisiin liitetään ja miten näiden on koettu vaikuttavaan lukemisen käytäntöihin. Artikkelin teoreettinen viitekehys perustuu etnologiseen kulttuurianalyysiin sekä materiaalisen kulttuurin tutkimukseen.

Millaisia asioita liittyy kirjojen lukemiseen? Kysymys saa jotkut miettimään mielekästä lukuelämystä, kirjallisuuden lajia tai kirjailijaa. Toiset taas lähtevät pohtimaan muuttuneita lukutapoja ja kirjamuodon valintaa sähköisen tai painetun kirjan välillä. Monien ajatukset kiinnittyvät lukuhetkien tunnelmiin, esimerkiksi mielikuvaan, jossa lukemiseen kuuluu kirjan lisäksi nojatuoli, viltti ja rauhoittava hiljaisuus. Kirjojen lukeminen on monipuolinen aihe, jota on mahdollista tarkastella lukemisen merkitysten, lukutapojen sekä kirjan historian näkökulmista tai kuten tässä artikkelissa, kiinnittämällä huomio lukemisen toiminnalliseen ja materiaaliseen puoleen.

Lukemisen esineet ja niihin liittyvät toimintatavat ovat jatkuvasti läsnä lukijoiden elämässä. Ihmiset muokkaavat usein kotejaan järjestämällä nurkkauksia, joissa lukeminen tulee miellyttäväksi myös kehollisesti. Lukemiseen kuuluvat lisäksi erilaiset tavat, joilla he valikoivat, hankkivat ja kierrättävät kirjoja, pitävät esillä ja luopuvat niistä. Näissä toimissa kirjaesineen muodolla on tärkeä merkitys, sillä se määrittää osaltaan lukemisen toteutumista käytännössä. Tarkastelen seuraavassa kirjan lukemista arjen käytäntönä ja tarkennan näkökulmaa erityisesti kahteen keskeiseen lukemisen esineeseen, kirjaan ja kirjahyllyyn.

Artikkeli jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäinen käsittelee kirjan ja kirjahyllyn kuulumista ja vaikutusta lukemisen käytäntöihin erityisesti kodin piirissä. Toisessa osassa tarkastelen kirjaesineen muutosta ja sähköisen kirjan lukemiseen liittyviä käsityksiä. Artikkelin keskeinen kysymys on: Mitä merkityksiä kirjaesineen materiaalisuudella on lukijalle ja miten sen muutoksen koetaan vaikuttaneen lukemisen käytäntöihin? Pyrkimykseni on kiinnittää huomiota käytännön konkreettisten toimien merkityksiin lukijana olemisessa. Kirjojen ja kirjahyllyjen lisäksi lukutuolit ja -lamput sekä näistä sommitellut kokonaisuudet ovat vuorovaikutuksessa lukijoiden mieltymysten ja mahdollisuuksien kanssa. Niihin liitetään paitsi käytäntöjä myös symboliikkaa, joka heijastelee yleisemminkin kulttuurisia käsityksiä kirjoista.

Tutkimusaineisto ja aiheen rajaus

Esineiden ja toiminnan merkitykset lukukokemuksissa ovat ajankohtainen aihe nyt, kun kirjan lukeminen on digitalisaation myötä muutoksessa. Sähkökirja on tuonut mukanaan tilanteen, jossa aiemmin lähes itsestään selvä lukemisen esine, painettu kirja, on saanut rinnalleen vaihtoehtoja. Kirjamuotojen vertailu ja valinta sekä yhdistely eri tilanteiden mukaan ovat lukijoiden arkea, mutta valintoihin vaikuttavat tekijät eivät ole yksiselitteisiä. Toisille sopii hyvin ruudulta lukeminen tai äänikirjan kuunteleminen, mutta kaikille kirjan irrottaminen perinteisestä muodostaan ei ole tervetullutta. Painettu kirja on pysytellyt odotuksista huolimatta myydyimpänä kirjamuotona, ja sitä on sanottu viimeiseksi valtamediaksi, joka ei ole sähköistynyt (Heikkilä 2015, 2). Syyt liittyvät osin uuden teknologian hyväksymiseen sekä sen myötä uudenlaisten käytäntöjen omaksumiseen, joka kirjan kohdalla on osoittautunut hitaaksi (Heikkilä 2017). Yhdeksi tekijäksi on nähty lukijoiden kiintymys painettuun kirjaan, joka koetaan esineenä mielekkääksi (Herkman & Vainikka 2014, 106–107). Aihe nousi esille myös tutkimusaineistossani, joka on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 2014 keräämä ”*Elämää lukijana*” (aineiston keruusta ja sen taustoista ks. tämän teemanumeron johdantoartikkeli). Se tarjoaa kiinnostavan tutkimuskohteen lukutapoja tarkastelevalle tutkijalle.

Olen valinnut tarkasteluun koko *Elämää lukijana* -kokonaisuudesta 50 sähköpostivastauksina arkistoon saapunutta kirjoitusta. Valinta perustui tämän teemanumeron alkuvaiheisiin ja yhteiseen ideointiin muiden kirjoittajien kanssa. Valitsimme tuolloin koko *Elämää lukijana* -aineistosta käsiteltäväksi kirjoituksia, joissa keskeinen kriteeri oli koota monipuolinen otos erilaisia tekstejä, jotka sopivat mahdollisten antologiaosuuksien teksteiksi tutkimusartikkelien oheen. Tämä kokonaisuus sisälsi kirjoituksia, joita oli lähetetty arkistoon sähköpostitse ja käsin kirjoitettuna kirjeinä. Mukaan poimittiin eri ikäisiä ja eri taustoista tulevia vastaajia sekä siten lukijaelämää monipuolisesti kuvaavia näkökulmia. Oman artikkelini aineistoksi valitsin näiden tekstien joukosta sähköpostivastaukset, sillä niissä käsiteltiin tutkimuskysymyksen kannalta relevantteja aiheita enemmän kuin käsin kirjoitetuissa vastauksissa, erityisesti digitalisaatioon liittyen. Nämä kirjoittajat olivat aineiston keruukutsuun vastanneita suomalaisia lukijoita. Heistä 17 vastaajaa oli syntynyt vuosina 1938–1949, 15 vuosina 1950–1969 ja 12 vuosina 1970–1991. Lisäksi heidän joukossaan oli yksi 8-vuotias lapsi sekä viisi nuorta, jotka ilmoittivat iäkseen 13 vuotta. Osa ei ilmoittanut syntymäaikaansa. Näissä tapauksissa viitteen loppuun on merkitty kysymysmerkki.

Tutkimusaiheeni rajautuu kirjoihin, pois sulkien esimerkiksi lehtiin tai sarjakuviin liittyvät pohdinnat. Rajaus saattaa tuntua keinotekoiselta jättäessään ulkopuolelle lukemisen osa-alueita, jotka ovat tärkeitä ja kuuluvat tiiviisti lukemisen käytäntöihin. Kaikkia kirjojakaan ei voi ongelmitta niputtaa samanlaisten käytäntöjen alle, vaan kirjamuotojen ja tyyllilajien lukutapojen välillä on eroja. Silti rajaukselle on perustelunsa, jotka liittyvät lähinnä käytännön seikkoihin. Esimerkiksi kirjan julkaisutavat ei-aikakautisena teoksena sekä status esineenä on usein toisenlainen kuin lehtien. Nämä vaikuttavat esimerkiksi sen säilyttämisen ja hankinnan tapoihin. Kertomakirjallisuuden kohdalla kirjaan voidaan liittää myös ajatus pitkän lineaarisen narratiivin (viihde)lukemisesta, joka puolestaan vaikuttaa lukemiseen käytettävään aikaan. Lisäksi kirjan erityisyys esineenä on noussut esiin digitaalisuuden piiriin liittyvissä kysymyksissä, kun muun valtamedian sähköistyessä juuri kirja on tehnyt poikkeuksen ja pysynyt pääosin painettuna. Kirjoihin liittyy siten käytäntöjä, jotka osin erottavat sen kaikenlaisen lukemisen piiristä omaksi sosio-kulttuuriseksi kokonaisuudekseen (ks. Lehtonen 2001, 22).

Tulkinnan lähtökohdat

Ajatukseni keskittyä aineiston esinekuvauksiin on lähtöisin tieteenalaani kansatieteeseen kuuluvasta tulkinnallisesta materiaalisuuden tutkimuksesta sekä sen piirissä ajatuksesta kulttuuristen merkitysten materialisoitumisesta (Nieminen ym. 2011, 9; Roivainen 2016, 29). Kyseessä on tutkimusote, jossa esineitä tarkastellaan toimijoina, toimijuuden välineinä sekä symbolisina artefakteina, ja jota hyödynnetään kansatieteen lisäksi ainakin sosiologiassa, antropologiassa sekä historiatieteissä (Kuusela 2013, 111). Keskeistä on tarkastella esineitä niiden heijastamien ja tuottamien merkitysten näkökulmasta, jolloin tutkimusote poikkeaa esimerkiksi tuotantoon tai varsinaisiin fyysisiin tekijöihin liittyvästä tutkimuksesta. Huomio kiinnittyy erityisesti esineen ja ihmisen välisiin suhteisiin sekä vuorovaikutukseen, joiden myötä esineet ovat tiukasti sidoksissa arkisiin käytäntöihin (vrt. Shove ym. 2012, 23–25).

Tämä tarkoittaa ajatusta esineistä tutkimuskohteina, joiden kautta voidaan tavoittaa jotakin niiden kanssa tekemisissä olevista ihmisistä ja heidän kulttuurisesta ympäristöstään. Esineisiin liittyviä käsityksiä määrittävät yksilöiden henkilökohtaiset kokemukset, mutta samalla ne ovat aika- ja paikkasidonnaisia sekä siten osin jaettuja. Kun vastaajat kuvasivat aineistossa esineitä ja kertoivat niiden roolista lukijaelämänsä kontekstissa, he tulivat kertooneeksi jotakin sekä omista henkilökohtaisista asenteistaan että lukemiseen liitetyistä kulttuurisista käsityksistä.

Tapaani tulkita aineistoa on vaikuttanut hermeneuttiseen tutkimusperinteeseen kuuluva etnografia sekä siitä vaikutteita saanut etnologinen kulttuurianalyysi. Ruotsalaisetnologit Orvar Löfgren ja Billy Ehn (2012) ovat kehottaneet kiinnittämään huomiota toimintatapoihin, jotka ovat arkisia, tavallisia ja siten helposti piiloon jääviä. Heidän mukaansa kulttuurintutkijan on tärkeää kiinnittää näihin huomiota, sillä tavat ovat sidoksissa arkiseen elämään vaikuttaviin kulttuurisiin tekijöihin, esimerkiksi ihmisten tapoihin järjestää ja merkityksellistää elämäänsä. Näistä on mahdollista tehdä havaintoja kiinnittämällä huomio yksityiskohtiin tai tilanteisiin, joissa ei näennäisesti tapahdu mitään (Ehn & Löfgren 2012, 11, 79–81; Ehn ym. 2015, 61–79).

Kulttuurianalyttinen havainnointi on usein lähellä etnografista, fyysisillä tutkimuskentillä toteutettavaa, havainnointiin ja haastatteluun perustuvaa tutkimusta (etnografiasta ja kulttuurianalyysistä Ala-Pöllänen 2017, 19–23; ks. myös Snellman 2003). Etnografista tutkimusotetta voi kuitenkin hyödyntää myös arkistoaineistoa tulkittaessa. Aineisto muodostaa tällöin tutkimuskentän, jonka pohjalta on mahdollista pyrkiä tuottamaan tietoa kokemusmaailmoista, eli tutkittavaan ilmiöön liitettävistä kokemuksista, ymmärryksestä ja merkityksenannoista (esim. Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 12, 14–15, 27; Kirveennummi 2016).

Aineiston lukemisen tapa on lähellä niin sanottua lähilukua, joka on prosessi, jossa tulkinta rakentuu toistuvien lukukertojen myötä (Pöysä 2015 28–31). Tässä olen ajatellut toistuvan luennan vertautuvan vuoropuheluun, jossa aineiston vastaukset suhteutuvat toisiinsa auttaen hahmottamaan kokonaisuutta (Olsson 2016, 178). Tulkintaan ovat vaikuttaneet omien ennakkokäsitysteni pohtiminen ja aiheen kontekstualisoiminen. Aineiston vastaukset ovat siten olleet tutkimuskenttäni, jonka teemoja ja sävyjä olen tulkinnut suhteuttamalla esille tuotuja aiheita muuhun saatavilla olevaan tutkimustietoon ja omiin käsityksiini sekä pohtimalla aineiston keruutapaan liittyviä tekijöitä. Tarkoitukseni on tuoda esille tutkimuskysymyksen mukainen tulkinta liittyen lukemisen materiaalisuuteen ja siihen sidoksissa oleviin käytäntöihin tarkastellen aihetta erilaisista näkökulmista.

Kirja ainutlaatuisena esineenä

Yksi aineiston keskeisimmistä esineistä oli, tuskin yllättäen, painettu kirja. Aineiston vastaajat olivat pääosin lukemiseen hyvin myönteisesti suhtautuvia ihmisiä, joiden lukutapoihin kirja kuului käytännössä erottamattomasti. Vastaajat kertoivat aineistossa heille tärkeistä teoksista, mutta he olivat myös kiinnittäneet huomiota kirjaan esineenä. Esimerkiksi kansiin, sivuihin ja väreihin sekä toisinaan kirjan tuoksuun liitettiin positiivisia mielikuvia. Kirja tuotiin esille vastauksissa lahjana, nostalgisena muistoesineenä ja tunnelman luoja.

Aineiston vastausten varhaisimmat muistot sijoittuivat 1940-luvulle ja 1950-luvun alkuun, jolloin Suomi oli yhä toipumassa sodista. Jälleenrakennuskaudelle sijoittuvat tekstit poikkesivat hieman muun aineiston kirjakuvausista. Niissä nostettiin esille aikakauden olosuhteita, jotka heijastuivat kotien henkisiin ja materiaaliin puitteisiin eri tavoin. Kirjojen kohdalla tämä tarkoitti erityisesti heikkoa saavutettavuutta ja valikoimien suppeutta. Koulujen ja näiden yhteydessä toimivien kirjastojen mahdollisuudet hankkia kirjoja olivat rajalliset, eivätkä lapsille suunnatut lukemistot olleet ensimmäisinä uusien hankintojen listoilla kotonakaan (SKS Kra EL N1937, 549–555; N1942, 641–645). Toisinaan niukkaan kirjalliseen ympäristöön saattoivat vaikuttaa työnteon tärkeyttä painottavat asenteet, kun lukemisen sijaan aika tuli käyttää askareisiin ja kotitöihin. Lukijaa saatettiin pitää veltona tai laiskana, eikä lapsia tästä syystä aina kannustettu kirjojen pariin (SKS Kra EL N1949, 172–173; N1942, 641–645). Pääosin lukemista kuitenkin pidettiin arvossa, eikä sitä yleensä suoraan kielletty.

Vaikka lapsille suunnattuja kirjoja muisteltiin olleen tarjolla vähän, vastaajat kertoivat saaneensa niitä lahjoiksi erityisesti jouluna, syntymäpäivinä sekä toisinaan tuliaisiksi kylään saapuneilta vierailta (esim. SKS Kra EL N1940, 343–344; N1942, 641–645). Vastaajien vanhemmat näyttivät pyrkineen hankkimaan kirjalahjoja tiukassakin taloustilanteessa. Eräs vastaaja tosin yhdisti tähän erityisesti sen, ettei kaupoissa vielä tuolloin ollut juuri muuta tarjottavaa lapsille (SKS Kra EL N1940, 343–344). Kirjojen muisteltiin joka tapauksessa olleen erityisen odotettuja aikana, jolloin muu viihde- ja mediatarjonta oli hyvin vähäistä. Näiden lisääntyessäkin kirja säilytti edelleen asemansa suosittuna lahjana. Aineiston nuoremmatkin vastaajat kertoivat, kuinka kirjoja oli saatu lahjaksi erityisesti omilta vanhemmilta. Monet hankkivat itsekin mielellään kirjalahjoja omalle perheelleen ja ystävilleen, toisinaan itsellekin (SKS Kra EL N2001, 973; N1945, 715–717; M1987, 632; N1942, 641–645; N1975, 799–802). Kirja onkin ollut sekä esine että lukuelämys yhdessä, ja samalla lukemiseen liittyvät positiiviset arvot ovat tehneet siitä mielekkään tai soveliaan lahjan sekä antajalle että saajalle.

Aineistossa muisteltiin kiinnostavasti lahjakuvausten yhteydessä esimerkiksi lahjan saamiseen liittyviä jouluaattoja tai lomiamme sekä lahjan antaneita ihmisiä. Lahjaksi saatu kirja saattoi toimia muistojen herättäjänä, ja osa niistä oli säästetty juuri niiden antajaan tai saamisen tilanteeseen liittyvän muiston vuoksi. Kun kirja säilytettiin nostalgisista syistä, niiden rooli sai lisän tunnearvoa sisältävänä muistoesineenä. Tällöin kirjan arvo ei liittynyt enää ainoastaan sen kirjalliseen sisältöön, vaan siitä tuli tärkeä omana ainutlaatuisena kappaleenaan. Kyseisiä piirteitä liitettiin lahjakirjojen lisäksi yleisemmin omiin lapsuuden kirjoihin sekä läheisille kuuluneisiin teoksiin. Toisin sanoen, jos kirjan tiedettiin olleen jonkun tietyn ihmisen käsissä tai jos sen sivuilta löytyi vanhoja merkintöjä, nämä lisäsivät kirjan tunnearvoa ja kiehtovuutta esineenä:

Silläkin on merkitystä, että kirjalla on joku tarina. Monissa äidin vanhoissa kirjoissa on hänen lapsuusaikaisia merkintöjään, jotka koskevat sitä, monta-ko kertaa mikäkin kirja on luettu. (SKS Kra EL N1987, 627.)

Minulle tärkeitä kirjoja ovat esimerkiksi: [...] Isoisäni jäämistöstä saamani Monte Criston kreivi, joka on painettu 40-luvulla. Kirjan marginaaleissa on isoisäni lyijykynällä kirjoittamia merkintöjä. (SKS Kra EL N1989, 634.)

Merkintöjä pohtineet vastaajat pitivät ajatuksesta, että he saivat lukea samaa kirjaa, kuin joku läheinen aikoinaan. Heitä mahdollisesti kiehtoi pohtia esineen kautta aiempien lukijoiden menneisyyttä sekä merkintöjen tekijän ajatuksia kirjasta. Sivuille tehdyt alleviivaukset, huomiot ja erityisesti lastenkirjojen kohdalla piirustukset kiinnostivat lukijoita, jolloin kyseiset merkinnät tekivät kirjasta esineen, jota ei olisi voinut korvata toisella teoksella. Vastaavat merkinnät ovat herättäneet kiinnostusta muussakin tutkimuksessa, kun niiden kautta on ajateltu olevan mahdollista tarkastella esimerkiksi kirjan omistussuhteita, historiaa sekä tapoja tulkita teoksia eri aikoina (Kuusela 2013, 124–125). Esineeseen tarttuvien käytön jäljet nähdään viesteinä tai vihjeinä aiemmilta lukijoilta, jolloin merkinnät saattavat vahvistaa kirjan merkitystä ainutlaatuisena esineenä.

Kirjan tuoksu ja tuntu

Silloin kun ihminen ajattelee yksittäistä kirjaa erityisen tärkeänä esineenä, hän on luonut siihen henkilökohtaisen suhteen. Aineistossa tämä tuli ilmi usein mainintoina kirjoista muistoesineinä. Kirjaesineellä voi kuitenkin olla tunnearvoa myös muuten kuin muistona tai tietynä kappaleena. Kirjojen materiaalisuuteen yhdistettiin aineistossa positiivisia arvoja silloinkin, kun kyse ei ollut varsinaisesti tietyistä nimettävissä olevasta tapahtumasta tai henkilöstä, josta kirja olisi muistuttanut. Vastaajat kuvasivat kirjojen materiaalisuutta osana lukutapojaan tavalla, joka korosti kirjojen luomaa tunnelmaa. Tämä tuli esille erityisesti kirjoituksissa, joissa kerrottiin mukavista sekä rentouttavista lukuhetkestä tai kirjastojen ilmapiiristä.

Vastuksista kävi esimerkiksi ilmi, että kirjoja kosketeltiin, tunnusteltiin ja siveltiin. Sivut ja kirjojen kannet kuvituksineen auttoivat paitsi hahmottamaan teosten rakennetta ja mittaa, myös keskittymään lukuhetkeen (esim. SKS Kra EL N1953, 449–454; M?, 745–746). Osa vastaajista nosti esille kirjoihin kuuluvia tuoksujia, joita kuvattiin mukavaksi, hyväksi tai kiehtovaksi (SKS Kra EL M1957, 837–845; N1971, 325–330; M1972, 244–255). Yksi vastaajista kertoi myös ajattelevansa kirjan lukemista rituaalina, jossa tuoksu ja paperin tuntu kuuluivat asiaan (SKS Kra EL M1959, 292–294). Kirja tuli näin selvästi ilmi aineistossa aistittavana esineenä. En silti löytänyt tekstejä, joissa olisi tarkemmin perusteltu mikä merkitys kirjan tuoksulla ja tuntumalla oli. Tämä viittasi siihen, että kyseessä oli jaettu ja olemassa oleva mutta samalla hieman piiloon jäävä osa lukemisen kulttuurisia käytäntöjä.

Tuoksujen merkitys liittyy yleensä aistittavissa oleviin fyysisiin materiaaleihin sekä niiden herättämiin mielikuviin ja tunteisiin, joiden mielekkyyttä määrittävät aiemmat kokemukset. Kirjan tuoksun fyysinen perusta on paperissa, painomusteessa ja sivujen liimaukseen käytetyissä materiaaleissa, ja lisäksi tuoksuun voivat vaikuttaa kirjan säilytysolosuhteet (Löfström 2010). Näihin perustuvat tuoksut voivat miellyttää itsessäänkin, mutta niiden yhdistäminen lukukokemusten osaksi kertoo niihin kuuluvista mielikuvista.

Tuoksut herättävät ajatuksia ja muistoja, mutta ne ovat samalla vaikeasti sanoitettavia. Niitä kuvataan sen vuoksi usein vertaamalla tuoksua johonkin muuhun (Suominen 2011, 6–7). Kun aineiston vastaajat kuvailivat kirjan tuoksua esimerkiksi kiehtovana, he yhdistivät sen johonkin ilmeisen mielekkääseen ajatukseen ja mahdollisesti odotukseen. Tuoksu antoi heille ehkä vihjeen odotettavissa olevasta tarinasta tai rauhallisesta lukuhetkestä ja lupasi jotakin käsillä olevasta lukunautinnosta. Se saattoi tuoda mieleen menneitä lukukokemuk-

sia. Tuoksu merkitsi näin paitsi kirjan fyysisistä ominaisuuksista kertovia seikkoja myös lukemiseen liittyviä positiivisia mielikuvia ja sitä kautta hyvää oloa.

Yllä mainittu ajatus rituaalista, jossa kirjan ja sivujen tuntu kuuluu asiaan, liittyy vastavan kaltaiseen opittuun kokemukseen. Sivujen kääntely, paperin kahina sekä kirjan paino ja tunteminen käsissä olivat olleet osa lukemista mahdollisesti vuosikymmeniä, ja näin ne jo itsessään saivat kirjan tuntumaan esineenä mielekkäältä. Painetun kirjan materiaalisuudessa oli selvästi positiivisiksi koettuja elementtejä, jotka toimivat osana lukutapoja yksittäisinä kappaleina sekä myös kokoelmina. Kirjat kuuluivat tunnelmaan, joita loivat lukuhetkien käsissä pidettävien kirjojen lisäksi laajemmat kokonaisuudet, lukemista varten kootut asetelmat, joiden keskeisinä esineinä toimivat yleensä kirjahyllyt.

Oman kokoelman hallinta

Kirjahyllyjä muisteltiin ja kuvailtiin aineistossa eri tavoin. Kaikki eivät maininneet niitä lainkaan, mutta toisille ne näyttivät olevan tärkeä osa lukemiseen liittyviä käytäntöjä siinä missä itse kirjatkin. Osa vastaajista muisteli omien kotiensa hyllyjä eri aikoina, ja niitä kuvailtiin yleensä iän tai koon mukaan, esimerkiksi 1950-luvun lopun tyyllisenä tai lattiasta kattoon ulottuvana. Hyllyjä oli ostettu ja tuotu lapsuudenkodeista muuttojen yhteydessä, peritty sekä tehty itse. (SKS Kra EL N1987, 621–630; N1960, 814–820; N1937, 549–555.) Monille suomalaisille hyvin tutuista, klassisista Lundia-hyllyistäkin löytyi muutamia mainintoja (SKS Kra EL N1960, 814–820; N1947, 579–589; N1940-1?, 715–717).

Siihen nähden, kuinka yleinen esine kirjahylly on, vastaajat kuitenkin kuvailivat niitä aineistokokonaisuudessa varsin vähän. Silloin kun niistä kerrottiin, ne liitettiin usein käytännön tarkoituksiin ja rooliin kirjojen säilyttämisen tai järjestämisen keinona. Tämä johtui osin keruukutsun kysymyksenasetteluista, joissa ei erikseen painotettu hyllyaihetta, mutta samalla tulkitsin tämän liittyneen hyllyjen lähes itsestään selvään rooliin suomalaiskotien esineenä. Hyvinkin näkyvät mutta samalla itsestään selviksi koetut asiat jäävät yleensäkin helposti tiedostamatta ja siten kertomatta, ellei näitä erikseen täsmennetä ja kysytä (Korkiakangas 2006, 128, 133; ks. myös Kuusela 2013, 117). On mahdollista, että kirjahyllyt olivat vastaajille juuri tavallisia ja huomaamattomia kirjarivien taakse piiloon jääviä esineitä. Jos niitä ajateltiin lähinnä kirjojen järjestäjinä, niitä ei ajateltu erikseen varsinaisesti lukemisen osa-alueina.

Pidin kuitenkin kiinnostavana tarkastella hyllykertomuksia tulkinnallisesta näkökulmasta, sillä kirjahyllyt eivät ole yksiselitteisesti käytännöllisyyden vaatimuksiin liittyviä esineitä. Kyse on sen sijaan hyvin omaleimaista ja kirjakokoelmien myötä yksilöllisistä artefakteista, joita ei ole olemassa kahta täysin samanlaista (Pyne 2016). Hyllyihin kootaan kirjoja tavoilla, jotka tuovat esille elämän eri vaiheiden kirjallisia kiinnostuksen kohteita. Niihin liittyy siten aktiivisia valintoja sekä lukijaidentiteetin näkyväksi tekemistä. Kun hyllyjen annetaan olla osa kodin sisustusta, niiden koko, muoto ja väri voivat vaikuttaa kodin ilmeseen hallitsevasti. Ne siis näkyvät ja tuovat kirjoja esille sekä siten vaikuttavat osaltaan toimintaan lukijana. Näitä näkökulmia oli mahdollista lähestyä tämän aineiston perusteella lähinnä tarkastelemalla juuri aiemmin mainitsemiani rivien väliin jääviä seikkoja.

Hyllyjen merkitys liittyi aineistossa esimerkiksi omistajuuden ja hallinnan näkökulmiin. Osa vastaajista kertoi välttelevänsä kirjojen hankkimista ja käyttävänsä mieluummin kirjastoja, mutta toisille oma kirjahylly kokoelmineen oli tärkeä osa kotia. Useat vastaajat olivatkin keränneet kirjoja jo vuosia ja määrät olivat sen mukaiset. Hyllymetrejä saatettiin laskea jopa useammassa kymmenessä:

Vaimolla ja minulla on noin 40 hyllymetriä kirjoja eikä niitä koskaan tunnu olevan liikaa. Kun on näin paljon kirjoja hyllyssä, niin omasta kirjahyllystäkin voi tehdä löytöjä, joita ei tiennyt itsellään olevankaan. (SKS Kra EL M1967, 190.)

Pari vuotta sitten mittasin, paljonko kirjoja meillä on kotona ja maalla yhteensä, ja tulos taisi olla 83 hyllymetriä. Olen kyllä sen jälkeen antanut paljon kirjoja pois, vienyt niitä Emmauksen ja kirjaston kierrätyshyllylle, mutta aina tulee hankittua lisääkin. (SKS Kra EL N?, 481.)

Kirjoja kerääville muodostui usein ongelmaksi tilan puute, kun kirjoja oli enemmän kuin kotiin olisi oikeastaan mahtunut. Tähän oli etsitty ratkaisuja hankkimalla lisää hyllyrivejä sekä sijoittamalla niitä useampaan huoneeseen. Hyllyt olivat olennainen osa etenkin olohuoneita, mutta niitä kerrottiin löytyvän myös eteisistä, makuuhuoneista ja toisinaan erillisistä kirjastoista. Lapsilla oli usein oma kirjahylly huoneessaan, ja keittokirjoja keränneet olivat sijoittaneet näille tarkoitettuja hyllyjä keittiöön (SKS Kra EL N2001?, 973; N1960, 814–820; N1991, 314–317). Kirjoja oli saattanut kasaantua pinoihin lattioille ja pöydille, ja niitä oli viety kotoa kesämökeille tai kakkosasuntoihin (SKS Kra EL N1960, 814–820; N1947, 579–589). Kirjakokoelmiin suhtauduttiin osin negatiivisesti kun vastaajissa oli heitäkin, jotka kokivat kirjahyllyt pölynkerääjinä tai tilasyöppöinä (SKS Kra EL N1940-l?, 715–717; N?, 341–342). Monille kirjat kuitenkin kuuluivat asiaan, ja ne haluttiin nimenomaan omistaa.

Kirjahylly viestinä

Kun kirja oli oma, se oli saatavilla juuri silloin kun itse halusi. Oman kokoelman avulla oli siis pyritty varmistamaan kirjojen saatavuus ja lukemisen helppous. Kirjojen kerääminen tuskin kuitenkaan liittyi vain saatavuuteen tai siihen, että kerääjä olisi voinut lukea toistuvasti kaikkia kirjojaan. Sen sijaan vastaajia vaikutti viehättävän ajatus omasta kokoelmasta ja kirjojen ympäröimistä tiloista. Kirjahyllyt toimivat lukuharrastuksen näkyväksi tekijöinä ja kirjojen kautta esineinä, joiden koettiin luovan ympärilleen edelläkin mainittua tunnelmaa. Hyllyssä kerätyt, tärkeät kirjat olivat esillä ja läsnä, ja ne toivat kirjallisuuteen liitettyjä arvoja sekä lukumuistoja näkyväksi:

Suuri kirjahyllymme on olohuoneen sydän. Nojatuoleja lukuvaloineen kodissamme on useampi, sillä lukijoita olemme kaikki. (SKS Kra EL N1975, 801.)

Olohuone on puolittain kirjastohuone. Valitettavasti kirjoja on muissakin kaapeissa ja kirjahyllyssä kirjarivien takana. Minun on enää vaikea luopua jäljellä olevista kirjoistani, vaikka olen suunnitellut sitä. (SKS Kra EL N?, 776.)

Lapsuudenkodissani on paljon kirjoja ja hyvin monta kirjahyllyä. [...] Kirjat luovat turvallisuutta, mutta myös huokuvat sivistystä. (SKS Kra EL M1989, 503.)

Vastaajat kertoivat aineistossa omien kotiensa lisäksi isovanhempien ja tuttavien kotien kirjahyllyistä, joilla näytti olleen oma merkityksensä lukuinnon herättäjinä. Kun kirjat olivat olleet hyllyissä näkyvillä, ne olivat myös saatavilla ja saattoivat madaltaa kynnystä keskustella kirjoista sekä pyytää niitä lainaksi. Kirjahyllyt autoivat samalla saamaan virikkeitä

uudenlaisten kirjojen löytämiseen. Hyllyrivien tutkiminen yksityisten kotien piirissä liittyi kuvauksissa erityisesti lapsuuteen, kun taas omien kotien, kirjakauppojen tai kirjastojen hyllyjä kerrottiin tarkasteltavan aikuisinakin. En siis löytänyt aineistosta kuvauksia, joissa vastaaja olisi kertonut tutkivansa tuttaviansa kirjahyllyjä aikuisena, vaikka toki näin saatettiin tehdä. Tulkinanvaraiseksi jäi, koettiinko tämä mahdollisesti epäkohteliaaksi vai oliko kyse pikemminkin aineiston kontekstista tai kysymysten asettelusta. Lapsille tämä kuitenkin näytti olleen tyyppillistä.

Lukevilla aikuisilla, samoin kuin yhteisillä ääneen lukemisen hetkillä, on todettu olevan keskeinen yhteys lasten lukutaidon kehittymiseen (Ross ym. 2006, 73). Siksi en ollut yllätynyt, että aineiston vastaajat nostivat lapsuudestaan toistuvasti esille roolimalleja, joilla oli ollut positiivinen vaikutus lukemiseen. Muistot saattoivat liittyä lukevaan tuttavaan ja yhteisiin lukuhetkiin läheisen kanssa, mutta lisäksi kirjahyllyillä oli tässä oma roolinsa. Lukemisesta kiinnostuneet ihmiset ja esillä olleet esineet yhdessä olivat herättäneet pienten lukijoiden kiinnostuksen uusiin ja erilaisiin kirjoihin. Aineiston pohjalta siis vaikutti, että kirjahyllyt osaltaan tukivat ajatusta lukevista läheisistä. Siksi tulkitsin niillä olleen tärkeä rooli lukemiseen kannustamisessa.

Lukemisen näkyväksi tekeminen ulospäin kirjahyllyjen kautta on yhdistetty tutkimuksessa moraalisiin liittyviin arvoihin. Kirjoilla on sisustettu koteja jo viimeistään 1800-luvulla tavoilla, jotka ovat näkyvissä yhä tänä päivänä. Tapa käyttää kirjoja eräänlaisina koristeina tai kodin somisteina on löydettävissä viimeistään 1800-luvun porvariskoteja käsittelevistä aineistoista. Esillepano hyllyjen lisäksi esimerkiksi olohuoneisiin kahvi- tai sivupöydille esitteli kirjan esineenä, joka oli tarjolla viihdykkeeksi. Samalla ne toimivat ulkopuolisille viestinä lukevasta kulttuurikodista. (Lundblad 2015, 230–231).

Sittemmin kirjat ovat tulleet osaksi koteja yhteiskuntaluokasta riippumatta, ja ajatus esillepanosta moraalisenä viestinä on liitetty myös nykyaikaan. Kirjojen lukemisen on ajateltu olevan positiivinen asia, jonka on annettu näkyä ulospäin ja vaikuttaa kodin järjestämiseen (Peteri 2006, 188–189, 328–329). Lukevan kodin esittelemistä ulospäin ei kuitenkaan nostettu tämän artikkelin aineistossa esille. Kirjahyllyjä ei ilmeisesti ajateltu tietoisesti viesteinä muille. Niiden tuskin ajateltiin viestivän mitään negatiivistakaan, paitsi mahdollisesti silloin kun niihin liitettiin epämiellyttävä ajatus pölyjen kerääjinä. Aineiston vastaajat eivät tuoneet esille sisustusihannetta, jossa kirjoista ja yleisesti muista esineistä mahdollisimman vapaita tiloja pidetään kauniina. Kirjahyllyihin yhdistetyt arvot vaikuttivat sen sijaan positiivisilta, ja ne näyttivät liittyvän aidosti vastaajien innostukseen kirjoista ja niiden omistamisesta sekä sitä kautta omasta kokoelmasta.

Kirjahyllyjen ja luettavan etsimisen kuvaukset ulottuivat aineistossa yksityisten kotien piiristä lisäksi erityisesti kirjastokuvauksiin. Vastaajilla oli hyvin tarkkoja muistoja kirjastoista, joissa olivat käyneet elämänsä eri vaiheissa. Näihin liitettiin vahvoja tunnelmia, ja esimerkiksi kirjaston turvallisuus, tuoksu tai äänimaisema olivat tuottaneet hyvin positiivisia kokemuksia (SKS Kra EL N1984, 738–788; N?, 341–342; N1987, 621–630). Osa muisti ensimmäisen kirjastokorttinsa ja sen saamiseen liittyvät ilon tunteet, ja mieleen olivat jääneet kirjastonhoitajat sekä tiettyjen kirjojen hyllypaikat (SKS Kra EL N1960, 814–820; N?, 341–342; N1955, 455–461; M1963, 828). Hyllyjen välissä oli kuljeskeltu luettavaa etsien, ja tunnelmia kuvattiin esimerkiksi hartaaksi, turvalliseksi, rauhoittavaksi ja arvokkaaksi (SKS Kra EL N1975, 799–802; N1984, 738–788; N1949, 172–173; M1989, 503). Kirjoihin ja hyllyriveihin assosioitiin lukemiseen liittyviä tärkeitä arvoja kuten sivistystä sekä julkisessa että yksityisessä tilassa. Valikoima, lukemisen mahdollisuus ja kirjojen läsnäolo hiljaisina lukuhetkinä toi lukemiseen omanlaisensa ilmapiirin.

Digitalisaatio ja muuttuvat lukutavat

Elämää lukijana -aineisto kerättiin aikana, jolloin lukeminen oli jo näkyvästi muutoksessa digitalisaation vaikutuksesta. Tämä huomioitiin aineistoa kerättyessä ja vastaajia pyydettiin kertomaan kokemuksistaan sähköisistä kirjoista sekä virtuaalisista lukupiireistä. Vaikka digitaaliset teknologiat olivat vaikuttaneet kirja-alaan erityisesti tuotannon ja markkinoinnin puolella jo pitkään, lukijoiden arjen näkökulmasta aihe oli keruun aikana hyvinkin ajankohtainen. Tämä johtui erityisesti tablet-laitteiden yleistymisestä. Niiden selkeät näytöt, valaistus, keveys, langaton verkkoyhteys sekä suhteellisen edulliset hinnat mahdollistivat uudella tavalla sähköisten tekstien ja sen myötä myös sähkökirjojen lukemisen. Merkittäviä murroskohtia olivat erityisesti Amazonin Kindle-lukulaitteen ja Applen iPadin lanseeraamiset vuosina 2008 ja 2010. (Rowberry 2015.)

Tekniikan kehittyessä sosiaalinen media sekä erilaiset verkkosisällöt ja -palvelut lähtivät kulkemaan ihmisten mukana ja vaikuttamaan myös lukemisen tapoihin. Vaiheesta odotettiin suurta käännekohtaa kirjojenkin lukemisessa. Sähkökirjan oli jo aiemmin ennustettu yleistyvän jopa niin, että painettu kirja jäisi nopeasti marginaaliin, mutta näin ei kuitenkaan käynyt. Samalla kun muut valtamediat digitalisoituivat, kirja jäi toistaiseksi sen viimeiseksi ”analogiseksi linnakkeeksi” (Heikkilä 2015, 2; ks. myös Herkman & Vainikka 2012).

Digitalisaation piiriin kuuluva muutos liitettiin vastauksissa sekä sähkökirjoihin että laajemmin internetin käyttöön lukemisen kontekstissa. Vastaajasta riippuen nämä näyttäytyivät joko uhkina tai mahdollisuuksina. Osa pohti esimerkiksi uudenlaisen mediakentän nopeampaisuutta sekä tämän negatiivisia vaikutuksia lukutaitoon ja keskittymiskykyyn erityisesti nuorten lukijoiden kohdalla. Toiset pohtivat muutosta oman arkensa näkökulmasta, jossa viihdettä oli tarjolla enemmän kuin aiemmin. Uusien mediasisältöjen käytön oli huomattu pirstaloivan ajankäyttöä ja vähentäneen kirjojen lukemiseen käytettävää aikaa, vaikka lukeminen sinänsä olisi koettu yhtä kiinnostavaksi ajanvietteeksi kuin aiemmin (SKS Kra EL N1955, 455–461; N1943, 23–45; N1987, 621–630). Tämä viittasi siihen, että kirjoille oli tehtävä aiempaa tietoisemmin tilaa arkisessa elämässä. Muutokseen liittyi toisaalta tervetulleitakin puolia, kun internetiä ja sosiaalista mediaa hyödynnettiin lukuharrastuksen tukemiseen:

En harhaile enää kirjaston hyllyjen välissä sopivaa luettavaa etsien kuten nuoruudessani, vaan nappaan kirjavinkit netistä tai kaverin kirjavinkkauksesta. Heti kirjan luettuani minulla on joku, jonka kanssa puhua kirjasta. (SKS Kra EL N1975, 801.)

Kirjabloggaajayhteisön lisäksi kuulun toiseenkin kirjalliseen nettiporukkaan. Goodreads-palvelussa voi pitää kirjaa omista lukemisista, katsella kirjojen tietoja, suositella niitä muille palvelua käyttäville kavereille ja lukea tuttujen mielipiteitä kirjoista. (SKS Kra EL N1987, 629.)

Nämä vastaajat yhdistivät virtuaalisia palveluja aiempiin lukutapoihinsa. He löysivät kirjavinkkejä verkosta, mutta hakivat kirjat entiseen tapaan painettuna versiona kirjastosta. Kirjoista keskusteleminen ja lukukokemusten jakaminen oli tullut heille aiempaa helpommaksi, kun verkosta löytyi nopeasti samanhenkistä keskusteluseuraa. Internetin voi katsoa vaikuttaneen laajemminkin juuri lukijoiden väliseen vuorovaikutukseen (Allington & Pihlaja 2016). Tämän piiriin kuuluvat lukuvinkkaukseen, kirja-arvosteluihin ja lukuyhteisöihin liittyvät käytännöt. Kirjapiirit ovat aiemmin toimineet erityisesti kasvokkain ja kirjallisuuskriitikit julkaistu pääosin lehdissä. Nämä käytännöt ovat yhä olemassa, mutta lisäksi sosiaali-

sessä mediassa luodaan jatkuvasti uusia verkkokeskustelujen ja –julkaisemisen tapoja. Muutoksen voi näin ajatella laajentaneen mahdollisuuksia toimia lukijana.

Sähkökirjojen vastaanotto ei ollut aineistossa yhtä innostunutta. Ajatus laitteelta tai ruudulta lukemisesta herätti toisissa varsin voimakkaita mielipiteitä. Kuten ylläkin mainitsin, kirjasta pidettiin usein esineenä, jonka tuoksu ja tuntu koettiin kuuluvaksi lukukokemukseen. Jos sähkökirjaa verrattiin tähän, se ei kyennyt vastaamaan mielikuviin hyvästä lukemisesta. Eräs vastaaja esimerkiksi pohti sähkökirjan sisältävän vain tarinan, samalla kun painettu kirja oli kaunis ja valmis esine (SKS Kra EL N1947, 579–589). Tätä ajatusta vasten sähkökirja tarjosi vain yhden osion siitä kokonaispaketista, joka liitettiin hyvään lukemiseen.

Sähkökirjojen lukemista ajateltiin toisinaan aineistossa tietokoneilta pikemmin kuin tablet-laitteilta tai matkapuhelimelta lukemisen kautta. Tietokoneelta lukemista ei pidetty mielekkäänä, jolloin myös ajatusta sähkökirjasta vierastettiin (SKS Kra EL N1987, 621–630; N1953, 449–454; M1989, 503–504; N1984, 783–788). Se, miksi puhujat yhdistivät aiheen tietokoneeseen, johtui ilmeisesti pitkälti kuluttamiseen liittyvistä kannanotoista. Uusien laitteiden hankintaa lykättiin tai välteltiin, syinä sähköisten uutuuskirjojen korkeat hinnat sekä markkinoiden sekava laite- ja formaattikirjo. Kaikki eivät nähneet sähkökirjojen tarjoavan lukemiseen mitään lisäarvoa, ainakaan niin paljoa, että olisivat olleet valmiita satsumaamaan erilliseen lukemista varten hankittuun laitteeseen. Toisille ajatus sähkökirjoista oli kiinnostava, ja niiden lukemista oli kokeiltu tablet-laitteilta. Painettu kirja vei kuitenkin myös näiden vastaajien kohdalla voiton. Varsinaisia syitä tähän oli ilmeisen vaikea pukea sanoiksi, ja painetun kirjan kerrottiin olevan ”jotenkin” parempi tai siihen yhdistettiin parempi ”tuntuma” kuin sähkökirjaan (SKS Kra EL N1966, 565–570; M?, 745–746).

Mainittu tuntuma liittyy todennäköisesti tekstin hahmottamiseen, joka tapahtuu painetussa ja sähköisessä kirjassa eri tavoilla. Tätä on tutkimuksessa kuvattu termillä ”spatiaalinen affordanssi”, joka viittaa sähkökirjan aineettomuuden tuottamaan ongelmaan siitä, ettei lukija havaitse ja muista sisältöä samoin, kuin painettua kirjaa lukiessaan (Heikkilä 2017, 42). Painettu kirja tarjoaa käsissä pitämisen ja sivujen kääntelyn myötä vihjeen tekstistä kokonaisuutena, mutta sähköisessä kirjassa lukija ei samalla tavoin voi tuntea kirjan mittaa, tai sitä missä kohtaa tekstiä hän on lukiessaan menossa. Tähän on pyritty vastaamaan osoittamalla sähkökirjassa lukijalle esimerkiksi sivunumerot tai jo luetun tekstin määrä prosentteina. Lukumukavuutta on pyritty lisäksi huomioimaan laitteiden keveydessä. Erityisesti kirjojen lukemista varten tarkoitettujen sähkömüstelaitteiden suunniteltiin silmille ystävällisiksi ja näytöt paperia muistuttavaksi. Akkujen pitkään kestoontkin panostettiin, jotta kirjoja voisi lukea pitkissä jaksoissa keskeytymättä. (Heikkilä 2017, 42; Rowberry 2015.) Laitteet eivät kuitenkaan ole laajemmin menestyneet Suomessa, eikä aineiston vastaajatkaan kertoneet käyttäneensä niitä. Sen sijaan suosittuja multimedialaitteita kuten Applen iPadia oli kokeiltu lukemiseen, sähkökirjoista kuitenkin innostumatta.

Sähkökirjan yleistymisen takkuilun syiksi on esitetty niihin yhä liittyvä formaattien ja laitteiden valikoima, joka muuttuu jatkuvasti. Niin kauan kun sähköisen kirjan käyttö on hankalampaa kuin painetun kirjan, sen tulisikin tarjota lukijalle jokin etu tai lisäarvo. (Heikkilä 2017, 205.) Aineiston vastaajat vaikuttivat olevan osin odottavalla kannalla ja jääneen seuraamaan, mitä tulevaisuudessa tapahtuu. Vaikka heissä ei ollut ketään, joka olisi kokonaan vaihtanut painetun kirjan sähköiseen, aineistosta kävi ilmi, että uutuus myös kiinnosti lukijoita. Sähkökirjaan oli siirrytty tai tätä harkittiin tiettyjä tilanteita, erityisesti liikkeellä olemista ajatellen tai opiskeluja varten silloin, kun tenttikirjaa ei ollut muuten saatavilla (SKS Kra EL N?, 773–779; N1987, 621–630; N?, 633–634). Eri kirjamuotojen toisiinsa vertaamisen lisäksi aineistossa näkyi näin ajatus toisiaan täydentävistä vaihtoeh-

doista. Kirjamuotoja ei ajateltu tästä näkökulmasta joko/tai –asetelman kautta, vaan lukemisen tapoja täydentävinä tekijöinä.

Kirjaesineen erilaiset tehtävät

Artikkelin alussa esittämäni kysymys kirjaesineen merkityksistä ja sen muutoksen vaikutuksista lukemisen käytäntöihin on laaja aihe-alue. Nostin tarkastelun lähtökohdaksi materiaalisesta kulttuurin tutkimuksessa painotettua näkökulmaa, jonka mukaan käytäntöihin vaikuttavat esineisiin liittyvät merkitystenannot, jotka myös kertovat jotakin niiden kanssa tekemisissä olevista ihmisistä. Asenteet ja oletukset esineitä kohtaan rakentuvat tämän mukaan tekijöistä, joissa yhdistyvät fyysiset ja aineettomat elementit, kuten esineen tuntu sekä toisaalta siihen liitetyt arvot ja käsitykset. Näiden näkökulmien hyödyntäminen kirjaesineiden ja -käytäntöjen tarkastelussa auttoi avaamaan sitä, miksi kirjan läsnäolo, tuoksu ja tuntu olivat tärkeitä tekijöitä lukijan tehdessä valintoja erilaisten kirjamuotojen välillä.

Tämän aineiston valossa kirja esineenä liittyi vahvasti vastaajien kokemuksiin positiivisista lukuhetkistä ja mielekkäistä tavoista toimia lukijana. Painettujen kirjojen koettiin konkretisoivan ja tekevän näkyväksi lukemiseen ja kirjallisuuteen liitettyjä arvoja sekä auttavan saavuttamaan kehollisesti mielekkääksi koettuja lukuhetkiä. Yksittäiset kirjat toimivat esineinä, joille vastaajat olivat antaneet erilaisten tilanteiden ja muuttuvien elämänvaiheiden kautta uusia rooleja ja käyttötarkoituksia. Tästä kertoivat kirjoitukset, joiden mukaan kirja kykeni toimimaan lahjana, muistoesineenä sekä keskustelun herättämisen ja siten vuorovaikutuksen välineenä. Arkisissa lukemisen hetkissä tärkeiksi koettuja olivat painetun kirjan antamat vihjeet luvassa olevista lukuhetkistä sekä menneistä lukukokemuksista. Kirja esineenä auttoi keskittymään lukemiseen ja tarinaan, ja tätä orientoitumista tukivat aiemmilta lukukerroilta tutut tuoksut, kirjan paino sekä sivujen rapina. Näiden yhdistäminen lukemiseen saattoi toimia rituaalin ominaisuudessa, kuten yksi yllä viittamistani vastaajista toi suoraan esille. Kirjan materiaalisuus auttoi näin irtaantumaan hetkestä muusta arjesta ja keskittymään sen sisältämään kirjallisuuteen.

Kirjahyllyt liittyivät aineistossa lukemisen näkyvyyden teemoihin sekä mahdollisuuksiin kerätä kirjoja ja hallita omaa kokoelmaa. Täysien hyllyrivien haluttiin olevan osa kotia silloin, kun kirja oli myös tervetullut osa kodin sisustusta. Kirjoja keränneet vastaajat pitivät siitä, että he saattoivat napata kirjan luettavakseen milloin tahansa. Hyllyt tekivät samalla lukuharrastuksen näkyväksi, houkuttelivat lukemaan ja toivat oman osansa kodin ilmapiiriin. Kirjojen näkyvyydellä ja konkreettisella läsnäololla oli aineiston perusteella myös roolinsa ajatusten herättäjänä ja lukemaan houkuttajana, kun ne tarjosivat niitä katseleville lukuvinkkejä. Tällä näytti olleen merkitystä etenkin lapsille, joiden mahdollisuudet etsiä ja hankkia kirjoja itse sekä ymmärtää valikoimien laajuutta olivat aikuisia rajallisemmat.

Sähkökirjat olivat *Elämää lukijana* -aineiston keruun aikana selvästi uutuudeksi ajateltu asia, joka kiinnosti monia vastaajia. Niitä yhdistettiin lähinnä osaksi opiskelua ja liikkeellä olemista, siis tilanteita, jotka liittyivät kirjan saatavuuteen. Opiskellessa kirja oli saatava käyttöön nopeasti ja esimerkiksi matkustaessa se mahdollisti lukemisen, vaikka lukija ei voinut käydä kirjastossa tai kirjakaupassa saati kuljettaa useita kirjoja mukanaan. Sähkökirjassa painottui näin helppous ja kätevyys. Samalla osa vastaajista vierasti yhä ajatusta ruudulta lukemisesta, sillä ruudulla vietettiin jo muutenkin aikaa. Kirjaa ei enää toivottu osaksi näitä käytäntöjä. Tulkitsin painetun kirjan tarjoavan toiminnan tavan, joka poikkesi muusta mediankäytöstä sekä sähköisestä tekstien käsittelystä ja lukemisesta. Painettu kirja oli siten esine, joka tarjosi vastapainon muutoin arjessa tapahtuvalle laitteiden kanssa toimimiselle.

Käsitykset hyvästä lukemisesta ja siihen kuuluvista puitteista ovat, kuten mainittu, kulttuurisia sekä siten aikaansa ja ympäristöönsä sidottuja. Ne vaikuttavat lukemisen tapoihin ja voivat ohjata arjessa tekemiämme valintoja esimerkiksi juuri siinä, millaisia esineitä haluamme tai voimme hankkia lukemista ajatelleen. Kulttuuristen mielikuvien lisäksi lukijan henkilökohtaiset kokemukset ja mieltymykset vaikuttavat valintoihin. Ne perustuvat osin menneiden lukuhetkien luomiin muistoihin sekä käsityksiin lukemisen mielekkyydestä. Koska näille luodaan pohjaa jo lapsuudessa, lukevien aikuisten esimerkillä ja kannustuksella sekä kirjojen näkyvyydellä on toisinaan pitkällekin kantavaa merkitystä. Kirjaesineisiin liitetyt arvot voivat muuttua sähkökirjojen yleistymisen myötä.

Koska käsitykset lukemisesta heijastavat omaa aikaansa, ne ovat jatkuvassa liikkeessä ja muutoksessa. Digitalisaatio on tuonut muutoksen hyvin näkyväksi myös esineiden tasolla. Aineistossa tätä käsiteltiin aiheena, joka näkökulmasta riippuen joko täydensi tai uhkasi kirjojen lukemista. Perinteiseksi koetuista lukemisen tavoista haluttiin pitää usein kiinni, ja tämä konkretisoitui pohdintoihin sähköisten ja painettujen kirjojen eri puolista. Painettu kirja oli aineiston perusteella yhä tärkeä esine, mutta sähkökirjoihin tai lukulaitteisiin ei vielä yhdistetty vakiintuneita lukemisen käytäntöjä tai erityisen mielekkäiksi koettuja arvoja.

Aineiston sähkökirjaan liittyvät vastaukset herättivät mielenkiintoisen kysymyksen koskien kirjahyllyjä. Virtuaalisissa kirjahyllyissä lukijuus ei ole painetun kirjan tavoin läsnä konkreettisessa tilassa, ja tämä muuttaa ajatusta hyllystä lukijaidentiteetin näkyväksi tekijänä tai keskustelunherättäjänä yhteisessä, jaetussa ja fyysisessä ympäristössä. Virtuaalisessa tilassa olevat sähkökirjakokoelmat muuttavat kirjojen hallintaa ja näkyvyyttä. Ne herättävät kysymyksiä kirjojen statuksesta ja rooleista keräily-, perintö- tai muistoesineinä. Kiinnostavaa on, millaiset kirjat jatkossa valikoituisivat virtuaaliseen ja millaiset materiaaliseen kirjahyllyyn, olettaen että kirjamuodot toimisivat tulevaisuudessakin rinnakkain. Kirjaesine on muutoksessa ja sen myötä lukijoille syntyy uudenlaisia mahdollisuuksia jakaa ja asettaa näkyväksi omaa kirjallista innostusta ja makua. Olipa kyse sähköisestä tai painetusta kirjasta tai kirjahyllystä, parhaimmillaan kirjoihin liittyvä esinesuhde tukee lukemista. Tämän aineiston perusteella vaikutti siltä, että toimiessaan lukijoina ihmiset luokittelevat, valitsevat ja muokkaavat itselleen sopivia esineitä toisaalta totuttujen tapojensa mukaan, toisaalta aktiivisesti toimien ja parhaita vaihtoehtoja pohtien. Painettu kirja ja kirjahylly olivat yhä tavallisia, mutta eivät enää itsestään selviä lukemisen esineitä. Tämän aineiston vastaajat halusivat kuitenkin pitää ne yhä osana elämäänsä lukijana.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS Kra). Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma. *Elämää lukijana* -keruu 2014 (EL).

Kirjallisuus

Ala-Pöllänen, Anne 2017. *Happy Ship? Etnografinen tutkimus suomalaisista ja filippiiniläisistä merimiehistä suomalaisilla rahtilaivoilla*. Kansatieteellinen Arkisto 57. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Allington, Daniel & Pihlaja, Stephen 2016. Reading in the age of the internet. *Language and Literature* 25(3), 201–210. DOI: 10.1177/0963947016652781.

- Ehn, Billy, Löfgren, Orvar & Wilk, Richard 2015. *Exploring Everyday Life. Strategies for Ethnography and Cultural Analysis*. Lanham: Rowman&Littlefield.
- Heikkilä Harri 2015: Digitoidusta digitaaliseen – oppikirja 2.0:a etsimässä. Helsinki, Aalto Media Factory, Helsinki [www-lähde]. < <http://vkl.fi/files/3480/DD.pdf> > (Luettu 1.3.2018).
- Heikkilä, Harri 2017. *Tämä ei ole kirja. Sähkökirjan valtavirtaistumisen haasteet*. Aalto-yliopiston julkaisusarja Doctoral Dissertations 28/2017. Helsinki: Aalto arts Books.
- Herkman, Juha & Vainikka, Eliisa 2012. *Lukemisen tavat. Lukeminen sosiaalisen median aikakaudella*. Tampere: Tampere University Press.
- Kirveennummi, Anna 2016. Maaseudun kulttuurisessa tilassa liikkuvat katseet. Teoksessa Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia, Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.), *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry. 185–226.
- Korkiakangas, Pirjo 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa Finngerros, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 120–144.
- Kuusela, Hanna 2013. Seuraa esinettä – Kirjat liikkuvassa maailmassa. Teoksessa Lehtonen, Mikko (toim.), *Liikkuva maailma - liike, raja, tieto*. Tampere: Vastapaino, 110–130.
- Lehtonen, Mikko 2001. *Post Scriptum. Kirja medioitumisen aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.
- Lundblad, Kristina 2015. *Bound to be modern: publishers' cloth bindings and the material culture of the book, 1840–1914*. New Castle: Oak Knoll Press.
- Löfström, Jan 2010. Aistit, muistot ja neuroantropologia. *ELORE* 17(1) [www-lähde]. < http://www.elore.fi/arkisto/1_10/kolumni_lofstrom_1_10.pdf > (Luettu 1.3.2018).
- Nieminen, Aila, Olsson, Pia, Ruotsala, Helena & Siivonen, Katariina (toim.) 2011. *Aineen taikaa. Näkyvän ja näkymättömän kulttuurin jäljillä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1336, Tieto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olsson, Pia 2016. Kyselyaineistojen dialogisuus. Teoksessa Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia, Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.). *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry, 155–184
- Peteri, Virve 2006. *Mediaksi kotiin. Tutkimus teknologioiden kotouttamisesta*. Tampere, Tampere University Press.
- Pyne, Lydia 2016. *Bookshelf*. New York: Bloomsbury.
- Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Kultaneito XVII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Roivainen, Päivi 2016. *Puettu lapsuus: löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Kansatieteellinen arkisto 56. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Ross, Catherine Sheldrick, McKechnie, Lynne & Rothbauer, Paulette M. 2006. *Reading Matters. What the Research Reveals about Reading, Libraries, and Community*. London: Libraries Unlimited.
- Rowberry, Simon 2015. *Ebookness. Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*. First published on July 1, 2015. Sage Journals. 1–18, DOI:10.1177/1354856515592509 (Luettu 1.3.2018).
- Shove, Elisabeth, Pantzar, Mika & Watson, Matt 2012. *The Dynamics of Social Practice. Everyday Life and How It Changes*. London: Sage.

Snellman, Hanna 2003. Kansa tietää! Teoksessa Laaksonen, Pekka, Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 44–61.

Suominen, J. 2011. Koneen tuoksu. *Tekniikan Waiheita*, 29(4), 5–25 [www-lähde]. < <https://journal.fi/tekniikanwaiheita/article/view/64009> > (Luettu 1.3.2018).

FM Anna Kajander on tohtorikoulutettava Helsingin yliopistossa kansatieteen oppiaineessa.